The role of foreign trade in the development of foreign economic relations in the Republic of Azerbaijan

Osman Musazadeh
Master's student, Azerbaijan State University of Economics, International Master's and Doctoral Center. E-mail: osman.musazade@mail.ru
https://orcid.org/0000-0002-9977-5484

Abstract. The article examines the dynamics of economic development, the volume of foreign trade turnover, effective trade strategy and indicators of economic activity of our country. Along with the oil sector, which is the main source of income for the country's economic growth, development of the non-oil sector and promotion of exports based on global experience are important. Azerbaijan's export potential is one of the main economic problems. This problem is based on the development of foreign trade relations, economic integration into the world market and export stimulation, which puts the development of entrepreneurship and state support in the country. One of the main problems of the study is solving the issues of state support, subsidies, concessional loans and other economic issues for the development of the country's export potential, priority areas with the possibility of producing goods and services. The author argues that the diversification of exports will allow to achieve exports with maximum efficiency and optimal structure, expand the range of products exported from the country and gradually increase the share of high-tech products in the export structure.
Keywords: foreign trade turnover, foreign economic relations, foreign trade, import, export.

http://dx.doi.org/10.29228/edu.333
JEL F1; **UDC** 339.56
To cite this article: Musazadeh O. (2021). The role of foreign trade in the development of foreign economic relations in the Republic of Azerbaijan. *Economic Growth and Social Welfare*, Issue I, pp. 137-146.
Article history: Received – 23.01.2021; Accepted – 19.03.2021

Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafinda xarici ticarətin rolu

Osman Musazadə
Magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Beynəlxalq Magistratura və Doktorantura Mərkəzi. E-mail: osman.musazade@mail.ru
https://orcid.org/0000-0002-9977-5484

Annotasiya. Məqalədə ölkənin iqtisadi inkişaf dinamikası, xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi, effektiv ticarət strategiyası, iqtisadi fəaliyyətin göstəriciləri tədqiq edilmişdir. Ölkənin iqtisadi artım tempində əsas gəlir gətirən sektor olan neft sektoru ilə yanaşı qeyri-neft sektorunun inkişafı və dünya təcrübəsinə əsaslanmaqla ixracatın stimullaşdırılması mühüm təsirə malikdir. Azərbaycanın ixrac potensialının inkişafı əsas iqtisadi problemlərdən biridir. Bu problemin mərkəzində xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı, dünya bazarına iqtisadi inteqrasiya və ixracın stimullaşdırılması dayanır ki, bu da ölkədə sahibkarlığın inkişafının və dövlət dəstəyinin rolunu artırır. Tədqiqatın əsas məsələlərindən biri də ölkənin ixrac potensialının inkişafı, məhsul və xidmətlər istehsal etmə qabiliyyəti olan prioritet sahələrin inkişafı üçün dövlət dəstəyi, dotasiya, güzəştli kredit və digər iqtisadi problemlərin həllidir. Müəllif əsaslandırır ki, ixracın diversifikasiyası maksimal effektiv və optimal struktura malik ixraca nail olmağa, ixrac məhsullarının çeşidinin genişləndirilməsinə və tədricən ixracın struturunda yüksək texnologiyalı məhsulların payının artırılmasına imkan yaradır.

Açar sözlər: xarici ticarət dövriyyəsi, xarici iqtisadi əlaqə, xarici ticarət, idxal, ixrac.

http://dx.doi.org/10.29228/edu.333
JEL F1; **UDC** 339.56
Məqaləyə istinad: Musazadə O. (2021). Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafinda xarici ticarətin rolu. *İqtisadi Artım və İctimai Rifah*, № 1, səh. 137-146.
Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 23.01.2021; qəbul edilib – 19.03.2021

Giriş / *Introduction*

Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə layiqli yerinin müəyyənləşdirilməsini, ölkəyə valyuta axınının təmin edilməsini, xarici ticarət dövriyyəsinin şaxələndirilməsini, rəqabətədavamlı ixrac potensialının formalaşdırılmasını, ixracın tənzimlənməsinin rasionallaşdırılmasını, yeniliklərin təkmilləşdirilməsini təmin edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın ixrac potensialının inkişaf perspektivləri geniş və müxtəlifdir. Ölkənin iqtisadi inkişaf dinamikası, xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi, effektiv ticarət strategiyası müasir dövrdə ölkəmizin uğurlu iqtisadi fəaliyyətinin göstəriciləridir. Ölkənin ödəmə qabiliyyətinin yaxşılaşdırılması, ixrac yönümlü iqtisadiyyatın təmin edilməsi və daha çevik məzənnə siyasətinin həyata

keçirilməsi, beynəlxalq investorların hüquqlarının qorunması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, qanunun aliliyi prinsipinin davamlı və ədalətli tətbiq edilməsi, rəqabətli iş mühitinin təmin edilməsi davamlı xarakter almışdır. Xarici ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi, habelə sahibkarlara xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətlərini artırmaq üçün dövlət dəstəyinin artırılması əsas vəzifələrdəndir. Kiçik və orta sahibkarlığın ixrac imkanlarını artırmaq üçün təşviq tədbirlərinin həyata keçirilməsi, dövlət tərəfindən sahibkarlara güzəştli kreditlərin verilməsi və haqsız rəqabətdən qorunmaq üçün beynəlxalq təcrübədən istifadə edilməli, bu istiqamətdə antidempinq və digər qoruyucu tədbirlər, gömrük prosedurlarının təkmilləşdirilməsi həyata keçirilməlidir.

Əsas problemlərdən biri investorların yerli bazarlara çıxmasına mane olan amillərin aradan qaldırılmasıdır. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında yeni imkanlar açmaq məqsədilə Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) üzv olmaq üçün beynəlxalq ticarət sisteminə uyğun islahatlar həyata keçirilməlidir. Eyni zamanda ədalətli rəqabət mühitinin formalaşdırılması, istehlak bazarında inhisarçılığın məhdudlaşdırılması tədbirləri davam etdiriləcək, antitrest qanunvericiliyi və onun tətbiqi təkmilləşdiriləcək, ticarətdə tarif olmayan maneələrin aradan qaldırılması üçün praktik tədbirlər sürətləndiriləcək, istehlakçıların müdafiəsi gücləndiriləcək, məhsulun effektiv keyfiyyəti nəzarət mexanizmləri yaradılacaq, standartlar hazırlanacaq və sertifikatlaşdırma sistemi təkmilləşdiriləcəkdir. İqtisadiyyatı şaxələndirmək, rəqabət qabiliyyətli qeyri-neft məhsullarının istehsalını və ixracını stimullaşdırmaq və yerli istehsal hesabına daxili tələbatı ödəmək üçün hərtərəfli və ardıcıl tədbirlər görülür. Bu baxımdan iqtisadiyyatın neftdən asılılığını azaltmaq və qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı əsas hədəflərdəndir. Qeyd edək ki, özəl sektorun qeyri-neft sektorunun inkişafında rolu mühüm əhəmiyyət kəsb edir. 2018-ci ildə sənayedə özəl sektorun payı 83,2%, 2019-cu ilin birinci yarısında 82,5% təşkil etmişdir. Beləliklə, göstərilən problemlərin təhlili tədqiqat işinin aktuallığını şərtləndirir. Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafinda xarici ticarətin rolunun araşdırılmasından ibarətdir.

Əsas hissə / *Main Part*

Ədəbiyyatın təhlili

Sultanov (2009), Əsgərov (2014), Nadirov və b. (2003), Abbasov və Əliyev (2018), Məcidov (2006), Alpar və Ongün (1988), Şəkərəliyev (2009) və b. xarici ticarətin ümumi inkişaf problemlərini tədqiq etmişlər. Bununla yanaşı, Azərbaycanda xarici ticarətin, ixrac potensialının inkişafının bir sıra aspekləri kifayət qədər öyrənilməmişdir.

Metodologiya

Tədqiqatın yerinə yetirilməsində müqayisə, sistemli təhlil, riyazi-statistik təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatları təşkil edir.

Nəticələr və müzakirə

Qloballaşma şəraitində ixrac potensialının inkişafı

Tədqiqatlar göstərir ki, hazırda əksər ölkələr bu və ya digər dərəcədə qloballaşma prosesində iştirak edirlər. Bunu müstəqillik qazandıqdan sonra yaxın və uzaq xarici ölkələrin bir çoxu ilə xarici iqtisadi əlaqələr qurmağa başlayan Azərbaycan Respublikasına da aid etmək olar.

Bir ölkənin ixrac potensialı satışların artırılması, coğrafi və məhsul sərhədlərinin genişləndirilməsi, məhsul keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və həyata keçirilməmiş ixrac potensialının müəyyənləşdirilməsi və cəlb edilməsi üçün ayrı-ayrı layihələr hazırlamaqla formalaşa bilər.

İxrac potensialına təsir edən amillər aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

mikro səviyyədə - bunlar müəssisələrin xüsusiyyətləridir;

mezo səviyyəsində - bu, müəyyən sənaye və bazarların vəziyyətidir;

makro səviyyədə idxalı əvəzetmə ixrac potensialının səmərəliliyinin artmasına təsir göstərir;

beynəlxalq əməkdaşlıq;
ölkədə azad iqtisadi zonanın olması;
marka;
marketinq əlaqələri və s.

Bundan əlavə, ixrac potensialının formalaşması digər ölkələrin siyasi və iqtisadi maraqlarından asılıdır. Nəzəri olaraq qlobal bazar beynəlxalq ticarətlə məşğul olan bütün ölkələr üçün bərabər iqtisadi şərait yaratmalıdır. Lakin əslində, inkişaf etmiş ölkələr ixrac-idxal əməliyyatları üçün şərtlər qoya bilər, inkişaf etməkdə olan ölkələr inkişaf etmiş ölkələrin maraqlarını nəzərə almaq məcburiyyətində qalırlar.

Bir çox inkişaf etmiş ölkələr rəqabətçi üstünlüklərdən və onların effektiv birləşməsindən istifadə edərək ixracın yenidən qurulmasından keçərək dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etmişdir. Yeni sənaye ölkələri beynəlxalq ticarətin iştirakçısına çevrilir. Bu ölkələrin dünya bazarlarına çıxışı əhəmiyyətli dövlət dəstəyi ilə həyata keçirilmişdir. Əgər əvvəllər bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr beynəlxalq əmək bölgüsündə xammal tədarükçüsü kimi iştirak edirdisə, indi ixracatlarının quruluşu dəyişmişdir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin bəziləri təkcə xammal deyil, həm də yüksək texnoloji sənaye məhsulları, müxtəlif xidmətlər daxil olmaqla çoxşaxəli ixrac strukturunun daha təsirli strategiyasını seçdilər. Beləliklə, reqressiv sahədən daha mütərəqqi sahələrə qədər ixrac ixtisaslaşmasında dəyişiklik baş verdi.

Qloballaşma dünya iqtisadiyyatının vahid bir sistem kimi fəaliyyət göstərməsinə gətirib çıxardı. Bu şərtlər daxilində milli iqtisadiyyatlar qlobal mühitdəki dəyişikliklərə sürətlə cavab verməlidirlər. Hər hansı bir ölkədə baş verən iqtisadi böhranlar çox sürətlə qlobal bir böhrana çevrilərək digər ölkələrə və bölgələrə yayılmaqla, Azərbaycan Respublikasına da təsir göstərir.

Ölkənin iqtisadi inkişaf strategiyası

Üç regional inkişaf proqramının həyata keçirilməsinin uğuru onların davam etdirilməsinə ehtiyac olduğunu göstərmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikasında 2019-2023-cü illərdə regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə 4-cü dövlət proqramı da qəbul edilmiş və həyata keçirilməkdədir.

Milli iqtisadiyyatın ixrac potensialını inkişaf etdirmək üçün əlverişli şərait yaratmaq lazımdır. İxrac potensialının əsasını ölkənin müqayisəli üstünlüyü təşkil edir. Ənənəvi olaraq, müqayisəli üstünlüklərə torpaq, işçi qüvvəsi, kapital kimi amillər daxildir. Müasir şəraitdə itkin amilləri cəlb edə bilmək və onları effektiv şəkildə birləşdirmək çox vacibdir. Beləliklə, kapitala sahib olan və yeniliklər yaradan ölkələr təbii ehtiyatları alır və insan resurslarını artıq olan ölkələrdən cəlb edir. Bir qayda olaraq, bunlar inkişaf etməkdə olan və ya az inkişaf etmiş ölkələrdir. Öz növbəsində, təbii və əmək ehtiyatlarına sahib olan inkişaf etməkdə olan və ya az inkişaf etmiş ölkələr çatışmayan kapital və yeniliyi cəlb etməyə çalışırlar. Beləliklə, rəqabət qabiliyyətinin formalaşması üçün çatışmayan amilləri cəlb etmək və mövcud və cəlb olunan mənbələri effektiv birləşdirmək vacibdir.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra neft sektorunun inkişafı strategiyasını seçdi. O dövrdə neft ölkənin dünya bazarlarında təklif edə biləcəyi yeganə məhsul və xarici investisiyaların cəlb oluna biləcəyi yeganə sahə idi. Beləliklə, Azərbaycan, satışı ölkənin ixracının əsas hissəsini təşkil edən neftin ixracatçısına çevrildi. Bununla birlikdə, iqtisadiyyatın birtərəfli inkişafı iqtisadiyyata mənfi təsir göstərir, bərpa olunmayan bir qaynağı tükəndirir və eyni zamanda bu, dünya bazarlarında resurs qiymətlərinin dəyişməsindən (enməsindən) yaranan zərər risklərini artırır. Yuxarıda deyilənlər iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafını aktuallaşdırır. İqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafını dəstəkləmək üçün ölkədə 3 mərhələdə həyata keçirilən Regionların Sosial-İqtisadi İnkişafı Proqramını əhatə edən müxtəlif proqramlar qəbul edilmişdir; 2004-2008, 2009-2013 və 2014-2018-cü illər. Bu Proqramlar çərçivəsində infrastruktur layihələri, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emal sənayesinin inkişafı, resurslardan səmərəli istifadə, yeni iş yerlərinin açılması, yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi və s. həyata keçirilmişdir (Hüseyn və Əzizov, 2018).

Bu proqramın həyata keçirildiyi illər ərzində ölkənin bölgələrində sahibkarlığın inkişafı üçün qanunvericilik bazası təkmilləşdirilmiş, investisiya fəaliyyətləri üçün imkanlar genişləndirilmiş və inhisar fəaliyyətinin genişlənməsinə qarşı tədbirlər görülmüşdür. Proqramların icrası zamanı bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafına maliyyə dəstəyi, vergilər yaxşılaşmışdır. Beləliklə, vergi dərəcələri endirilmiş, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları üçün vergi tətilləri tətbiq edilmişdir. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu regional inkişaf proseslərində fəal iştirak edir, aqrar-sənaye kompleksinin təsərrüfatlarına və müəssisələrinə dövlət tərəfindən maliyyə yardımı göstərilir. Eyni zamanda bölgələrin inkişafına və ixrac potensialının artmasına təkan verən gömrük dərəcələrinin optimal səviyyədə saxlanılması siyasəti aparılmışdır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının xarici bazarlarda tanıdılmasına dəstək verən İxraca Yardım Fondunun yaradılması aqrar sektorun ixrac potensialının inkişafında mühüm rol oynamış oldu.

Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf xüsusiyyətləri

Dünya ölkələrinin iqtisadi inkişaf təcrübəsi göstərir ki, xarici iqtisadi əlaqələr bəşər tarixində, ölkələrin iqtisadi və sosial rifaha qovuşmasında mühüm rola malikdir. Ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafı isə onun beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakı ilə birbaşa bağlıdır və xarici iqtisadi əlaqələrin mərkəzində xarici ticarət əlaqələri dayanır. Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikası xarici ölkələrlə xarici ticarət əlaqələr prosesində fəal və uğurla iştirak etməyə başladı. Müstəqillikdən əvvəlki dövrdə Azərbaycan SSRİ Respublikaları ilə xarici ticarət əməliyyatlarının çoxunu həyata keçirirdi və bu ölkələrin xarici ticarət əməliyyatlarında payı 90% civarında idi. Müstəqillikdən sonra ölkə xarici ticarətdə yeni bazarlara yönəlsə də, bir müddət əvvəl bağlı olduğu iqtisadi bölgədən asılılığını davam etdirdi. 1991-1993-cü illər ərzində xarici ticarətin təqribən 80-85%-i MDB (Müstəqil Dövlətlər Birliyi) ölkələri ilə həyata keçirilirdi və Azərbaycanın bu ölkələrlə ticarəti zamanla azalmağa başladı. MDB ölkələrinin ümumi ixracdakı payı 1992-ci ildə 45,1%, 2000-ci ildə 9,2%, 2005-ci ildə 16%, 2010-cu ildə 9,3%, 2015-ci ildə 4,1%, 2020-ci ildə isə 6% təşkil etmişdir. 1992-ci ildə idxalatdakı payı 63% olduğu halda, bu nisbət 2000-ci ildə 31,2%, 2005-ci ildə 33,3%, 2010-cu ildə 31,1%, 2015-ci ildə 21,3%, 2019-cu ildə 25,1% təşkil etmişdir. Müstəqillikdən sonra iqtisadi böhranın təsiri ilə Azərbaycanın xarici ticarət göstəriciləri ilk illərdə buna paralel olaraq azaldı. Xarici ticarət 1994-2000-ci illər arasında fasiləsiz kəsir yaşadı. Cədvəl1-dən də göründüyü kimi, 2000-ci ildən sonrakı neft gəlirlərindəki artım və iqtisadi artımla birlikdə xarici ticarət balansı, 2003-cü ildə kiçik bir kəsir xaricində, davamlı mənfəət verməyə başladı. Digər tərəfdən, 2019-cu ilin məlumatlarına görə, sırasıyla Azərbaycanın ixracatında ilk beş ölkə İtaliya, Türkiyə, İsrail, Hindistan, Almaniya; idxalatında isə - Rusiya, Türkiyə, Çin, İsveçrə, ABŞ olmuşdur.

Cədvəl 1. Azərbaycanın 1991-2019-cu illər üzrə xarici ticarət məlumatları

İllər	Milyon ABŞ dolları ilə				Əvvəlki ilə nisbətən faktiki qiymətlərlə, faizlə		
	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac	saldo	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac
1991	4.002,2	1.881,2	2.121,0	239,8	x	x	x
1992	2.423,8	939,8	1.484,0	544,2	60,6	50,0	70,0
1993	1.353,5	628,8	724,7	95,9	55,8	66,9	48,8
1994	1.430,6	777,9	652,7	-125,2	105,7	123,7	90,1
1995	1.304,9	667,7	637,2	-30,5	91,2	85,8	97,6
1996	1.591,9	960,6	631,3	-329,3	122,0	143,9	99,1
1997	1.575,7	794,4	781,3	-13,1	99,0	82,7	123,8
1998	1.682,6	1.076,5	606,1	-470,4	106,8	135,5	77,6
1999	1.965,6	1.035,9	929,7	-106,2	116,8	96,2	153,4
2000	2.917,3	1.172,1	1.745,2	573,1	148,4	113,1	187,7
2001	3.745,3	1.431,1	2.314,2	883,1	128,4	122,1	132,6
2002	3.832,9	1.665,5	2.167,4	501,9	102,3	116,4	93,7
2003	5.216,6	2.626,2	2.590,4	-35,8	136,1	157,7	119,5
2004	7.131,4	3.515,9	3.615,5	99,6	136,7	133,9	139,6
2005	8.558,4	4.211,2	4.347,2	136,0	120,0	119,8	120,2
2006	11.638,9	5.266,7	6.372,2	1.105,5	136,0	125,1	146,6
2007	11.771,7	5.713,5	6.058,2	344,7	101,1	108,5	95,1
2008	54.926,0	7.170,0	47.756,0	40.586,0	466,6	125,5	788,3
2009	20.824,5	6.123,1	14.701,4	8.578,3	37,9	85,4	30,8
2010	27.960,8	6.600,6	21.360,2	14.759,6	120,0	105,0	125,3
2011	36.326,9	9.756,0	26.570,9	16.814,9	103,9	145,3	88,7
2012	33.560,9	9.652,9	23.908,0	14.255,1	89,3	96,9	86,2
2013	34.687,9	10.712,5	23.975,4	13.262,9	106,3	109,1	105,1
2014	31.016,3	9.187,7	21.828,6	12.640,9	94,1	85,4	98,0
2015	21.945,8	9.216,7	12.729,1	3.512,4	104,3	99,5	106,3
2016	21.946,7	8.489,1	13.457,6	4.968,5	112,9	89,6	129,7
2017	24.103,3	8.783,3	15.320,0	6.536,7	85,2	83,8	86,1
2018	30.955,0	11.465,9	19.489,1	8.023,2	96,1	100,2	93,8
2019	33.302,8	13.667,2	19.635,6	5.968,4	96,8	93,5	98,8

Mənbə: ASG (2020)

Cədvəl 2. Azərbaycan iqtisadiyyatında xarici ticarətlə ÜDM arasında asılılıq dərəcəsi (2014-2019-cu illər)

Asılılıq əmsalları %-lə	İllər					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
D ek (ixrac/üdm)	29	24	36	38	41,4	41
D im (idxal/üdm)	12,2	17,4	22,4	22	24,3	28,4
D ft (xarici ticarət dövriyyəsi/üdm)	41,2	41,4	58,4	60	65,7	69,4

Mənbə: ASG (2020)-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Xarici ticarət, şübhəsiz ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında əsas rol oynayır. Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün xarici ticarətin dəyərini müəyyənləşdirmək üçün ölkə iqtisadiyyatının ixracatdan (D ek = ixrac / ÜDM), idxaldan (D im = idxal / ÜDM) və xarici ticarət dövriyyəsindən (D ft = xarici ticarət dövriyyəsi / ÜDM) asılılıq əmsalları hesablanmışdır (Cədvəl 2).

Bildiyimiz kimi, ölkələrin inkişaf səviyyəsi onun ÜDM göstəricisindən asılı olduğu qədər, xarici ticarət səviyyəsindən də asılıdır. Cədvəl 2-də Azərbaycan iqtisadiyyatında 2014-2019-cu illər ərzində xarici ticarətlə ÜDM arasında asılılıq dərəcəsi göstərilmişdir. 2015-ci ildə dünya iqtisadiyyatında böhranın baş verməsi nəticəsində bir çox ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da ixracın payı azalmış, idxal isə artmışdır. 2016-cı ildən isə ölkəmizdə ixracın payı yenidən artmağa başlamışdır. Müvafiq illərdə ÜDM-də ixracın orta illik artımı 2,4% təşkil etmişdir. 2014-2019-cu illərdə iqtisadiyyatda xarici ticarət dövriyyəsinin rolunun illər üzrə artımı davam etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatına əsasən, 2019-cu il ərzində ölkəmizin ixracı 19,6 milyard ABŞ dolları təşkil etmiş və 2018-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 146 milyon ABŞ dolları və ya 1 faiz artmışdır (İxrac İcmalı, 2020).

Cədvəl 3. İxracın əmtəə strukturu (min ABŞ dolları)

H.S kodu	Mal qrupları	1995	2000	2005	2010	2015	2019
1.	Cəmi	637.199,0	1.745.220,0	4.347.151,2	21.360.210,2	12.729.138,5	19.635.580,4
2.	Diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsullar	560,0	462,4	1.469,3	547,3	2.343,3	23.231,3
3.	Bitki mənşəli məhsullar	13.277,1	28.457,8	193.574,4	190.337,2	335.892,0	625.904,0
4.	Heyvan və ya bitki mənşəli piylər və yağlar	276,9	3.606,0	68.417,6	188.255,5	153.335,3	18.451,0
5.	Hazır ərzaq məhsulları, spirtli içkilər, sirkə, tütün	24.420,8	24.167,9	63.454,6	214.202,9	278.889,2	104.616,8
6.	Mineral məhsullar	373.115,1	1.485.341,1	3.338.607,2	20.119.943,9	11.203.446,6	17.852.667,1
7.	Kimya sənaye məhsulları	19.617,8	36.174,7	131.810,8	47.886,7	79.885,8	102.876,4
8.	Plastik kütlələr, kauçuk, rezin, onlardan hazırlanan məmulatlar	13.638,5	20.524.3	71.869,5	84.661,1	112.970,1	180.048,6
9.	Emal olunmamış gön, aşılanmış dəri, təbii xəz, onlardan hazırlanan məmulatlar	1.552,6	1.663,5	2.253,2	11.798,5	12.184,9	11.857,6
10.	Oduncaq, mantar və onlardan hazırlanan məmulatlar, hörmə məhsulları	259,7	780,2	826,4	1.053,2	915,5	650,9
11.	Oduncaqdan hazırlanan kütlə, kağız və karton, onlardan hazırlanan məmulatlar	743,6	594,5	3.338,0	4.073,9	4.736,1	7.020,5
12.	Toxuculuq materialları və məmulatları	124.549,2	40.774,8	57.047,5	42.785,2	32.866,7	185.435,1
13.	Ayaqqabı, baş geyimləri, çətirlər, çəliklər, lələklər, süni güllər	291,5	20,3	205,7	33,1	150,2	848,6
14.	Daş, gips, sement, asbest, slyuda, keramik və şüşədən məmulatlar	1.508,6	272,2	844,6	1.386,6	388,8	3.191,8
15.	Mirvari, qiymətli və ya azqiymətli daşlar, qiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar	-	3,2	4,2	82.713,3	83.224,7	174,520,0
16.	Az qiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar	17.543,4	32.013,8	105.554,4	126.221,4	133.607,4	231.968,9
17.	Maşınlar, mexanizmlər, elektrotexniki avadanlıqlar, aparatlar	39.421,6	31.057,4	28.001,0	38.585,9	59.230,6	77.820,4
18.	Quru nəqliyyat vasitələri, üzən nəqliyyat vasitələri	4.370,6	33.546,8	269.284,0	178.895,0	2.450,4	11.105,6
19.	Optik, fotoqrafiya, kinematoqrafiya , ölçü, nəzarət, tibbi alət və aparatları, saatlar, musiqi alətləri	1.837,0	3.135,1	2.717,0	7.019,0	17.518,7	17.331,3
20.	Müxtəlif sənaye malları	202,8	1.242,2	2.949,3	4.611,7	1.381,9	3.916,0
21.	İncəsənət əsərləri, kolleksiya əşyaları və antikvariat	1,3	160,3	12,4	335,5	114,3	110,0

Mənbə: ASG (2020).

Son illərdə Azərbaycanın xarici ticarətində qeyri-neft məhsullarının da rolunun artması Cədvəl 3-də öz əksini tapmışdır. Cədvələ nəzər saldıqda, son 20 ildə qeyri-neft məhsullarının ixracında artımı müşahidə etmək olar. Bitki mənşəli məhsulların ixrac dəyəri 1995-ci ildə 13277,1 min ABŞ dolları təşkil etmişdirsə, 2019-cu ildə bu rəqəm 47 dəfə artaraq 625904,1 min dollar olmuşdur. 2015-ci ildə dünya iqtisadiyyatında baş verən böhran bu sahəyə də təsir etmişdir. Belə ki, mineral məhsulların ixracı 2010-cu ildə 20,1 mlrd dollar təşkil etmişdirsə, 2015-ci ildə 1,8 dəfə azalaraq 11,2 mlrd dollar olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatına əsasən, 2019-cu il ərzində qeyri-neft sektoru üzrə 1 milyard 954 milyon ABŞ dolları dəyərində ixrac reallaşdırılmışdır. 2018-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2019-cu il ərzində qeyri-neft sektoru üzrə ixrac 265 milyon ABŞ dolları və ya 15,7 faiz artmışdır.

Nəticə / *Conclusion*

Xarici ticarətin inkişafı ölkə iqtisadiyyatının səmərəliliyini yüksəltmək, onun beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığa daxil olması üçün əsas amillərdən biridir. İxracın səmərəliliyini artırmaq üçün ilk növbədə onun strukturunda hazır məhsulun çəkisi artırılmalıdır. Ölkənin ixrac potensialının inkişafı, iqtisadiyyatın gücləndirilməsi yolunda əsas istiqamətlərdən biri regional iqtisadi inteqrasiyaya daxil olmaqdır. Azərbaycan Respublikasında rəqabət qabilliyyətli ixrac potensialının inkişaf etdirilməsi və idxalın strukturunun diversifikasiyası bir tərəfdən yerli ixrac əhəmiyyətli məhsulların dünya bazarına daxil olması üçün əlverişli şərtlər formalaşdırmaqla yanaşı, digər tərəfdən yerli istehsalçıların xarici rəqabətin təsirindən müdafiəsini təmin edir. İxracın diversifikasiyası maksimal effektiv və optimal struktura malik ixraca nail olmağa, ölkə ərazisindən çıxarılan məhsulların çeşidinin genişləndirilməsinə və tədricən ixracın struturunda yüksək texnologiyalı məhsulların payının artırılmasına imkan verir.

Son təhlillərə görə, qeyri-neft sektorunun iqtisadiyyatı tarazlaşdırmaq üçün vacib şərt olduğu qənaətinə gəlmək olar. Yüksək texnologiyadan nə qədər geniş istifadə olunsa, məhsullar bir o qədər keyfiyyyətli və rəqabətə davamlı olacaqdır. Rəqabətçi və yüksək keyfiyyətli məhsullar xarici bazarlarda daha çox diqqəti cəlb edir. Bu sahədəki inkişaf bölgələrin fəallığının artmasına, mərkəzlə regionlar arasındakı əlaqələrin yaxşılaşdırılmasına, bölgələrdəki resurslardan səmərəli istifadəyə, bölgələrdə və ölkədə işsizliyin aradan qaldırılmasına, digər sahələrin inkişafına imkan yaradır. Bu amillər gəlirlərin artmasına, qeyri-neft sektorunun dövlət büdcəsindəki payının artmasına, ölkəyə valyuta axınının təmin olunmasına və büdcənin neftdən asılılığının aradan qaldırılmasına səbəb olacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / *References*

Abbasov İ., Əliyev T. (2018). Qeyri-neft sənayesinin iqtisadiyyatı. Bakı, 267 s.

Alpar Cem, Ongün Tuba (1988). Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar. İstanbul: Evrim Basım-Yayın-Dağıtım, s.28.

ASG (2020). Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. www.stat.gov.az. İstinad tarixi: 25.11.2020.

Əsgərov R.A. (2014). Azərbaycanda qeyri neft sektorunun əsas inkişaf istiqamətləri. *Maliyyə və ucot*, 7, 26-30.

Feyzullabəyli İ. (2006). Ticarətin iqtisadiyyatı, Bakı.

GBK (2016). "Azərbaycan - 2020: Gələcəyə Baxış" İnkişaf Konsepsiyası. https://president.az/files/future_az.pdf. İstinad tarixi: 11.11.2020.

Hüseyn A.C., Əzizov A.Ə. (2018). Beynəlxalq iqtisadiyyat. Bakı, "Nicat" 100 s.

İxrac İcmalı (2020, yanvar). https://www.iqtisadiislahat.org/store// media/documents/ ixrac_ icmali/2020/01_ExportReview-2020.pdf. İstinad tarixi: 17.11.2020.

Kərimov C., Orucov A., İsrafilov H. (2007). Dünya iqtisadiyyatı, ikinci nəşr. Bakı: Nurlan, 728 s.

Məcidov N.S. (2006). Qloballaşma və xarici investisiyalar. Bakı: CBS, 288 s.

Nadirov A. və başqaları (2003). Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: Elm.
Sultanov C.H. (2009). Azərbaycanın ixrac potensialının inkişaf problemləri və onların həlli yolları. *Maliyyə və uço*t, 2, 8-13.
Şəkərəliyev A. (2009). Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər. Bakı: İqtisad Universiteti, 415 s.

Роль внешней торговли в развитии внешнеэкономических связей Азербайджанской Республики

Осман Мусазаде
Магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет,
Международный Центр Магистратуры и Докторантуры,
osman.musazade@mail.ru

Резюме. В статье исследуются динамика экономического развития, объем внешнеторгового оборота, эффективная торговая стратегия и показатели экономической деятельности нашей страны. Наряду с нефтяным сектором, который является основным источником дохода для экономического роста страны, важное значение имеют развитие ненефтяного сектора и стимулирование экспорта на основе мирового опыта. Экспортный потенциал Азербайджана - одна из основных экономических проблем. В основе этой проблемы лежит развитие внешнеторговых связей, экономическая интеграция в мировой рынок и стимулирование экспорта, что ставит развитие предпринимательства и государственную поддержку в стране. Одной из основных проблем исследования является решение вопросов государственной поддержки, субсидий, льготных кредитов и других экономических вопросов для развития экспортного потенциала страны, приоритетных направлений с возможностью производства товаров и услуг. Автор утверждает, что диверсификация экспорта позволит добиться максимальной эффективности и оптимальной структуры экспорта, расширить номенклатуру экспортируемой из страны продукции и постепенно увеличивать долю высокотехнологичной продукции в структуре экспорта.
Ключевые слова: внешнеторговый оборот, внешнеэкономические связи, внешняя торговля, импорт, экспорт.